

SLÁVU JEDNOHO z nejkrásnějších měst světa si získala Praha nejen jako památník výtvarné práce člověka, budovaný po dlouhá staletí, ale i tím, že je krásným krajinným celkem, jehož přirozených rysů dovedně využívali stavitelé po staletí.

Jestliže panoráma Prahy je stejným dílem lidského ducha jako modelující ruky přírody, pak na obvodě města, zejména v rozvlákněném terénu levého břehu Vltavy, ale i na jihu a severu města vystupuje úloha krajiny mnohem výrazněji do popředí. Ovšemže i tu zůstává ztvárňující činnost člověka podstatnou složkou obrazu krajiny. Stejně jako na velkých historických stavbách sledujeme etapy vývoje výtvarného myšlení,

Záchrana Prokopského údolí

ZDENĚK EBERL

bohatství, techniky a politického rozmachu i úpadku, můžeme v přírodním prostředí pozorovat, jak člověk měnil v různých historických dobách svůj vztah k přírodě, jak přispíval k vytvoření charakteru krajiny buď ve shodě s přirozenými podmínkami, nebo tím, že tyto podmínky potlačoval. Nadto tu můžeme sledovat — a to daleko hlouběji do minulosti — jak samy přírodní síly utvářely krajinu.

Příkladem velmi pozoruhodného krajinného celku na obvodu Prahy je Prokopské údolí, o jehož záchranu se právě jedná. Leží v jihozápadním cípu Prahy; spolu s Dalejským údolím a Hlubočepskou kotlinou i s přilehlými návršími, úvaly a roklemi tvoří ucelený přírodní komplex, který se rozprostírá od Dívčích hradů na Zlíchově přes Jino-nice, Klukovice a Holyni až po okraj Řeporyj na ploše téměř 8 km². Přes všechny dosavadní devastace tohoto prostoru je tu stále ještě soustředěno velké množství přírodovědecky i historicky velmi cenných objektů, ve kterých lze listovat jako v otevřených knihách přírodní i lidské historie.

Checme-li hodnotit význam památníků vývoje zemského povrchu a vzniku i vývoje různých forem života na něm, musíme především změnit časová měřítka: namísto staletí, dost rozměrných pro bohatý lidský vývoj, nastupují ve vývoji přírody milióny a stamilióny let.

Zvláštností Českého krasu, jehož součástí je i Prokopské údolí, je okolnost, že tu před námi leží odhalená soustava vrstev zemského povrchu, postupně narostlých v průběhu starších prvohor, tedy v geologickém období, které trvalo přes 250 miliónů let. Prokopské údolí leží ve zúžené východní části Českého krasu, a proto jsou tu ukázky jednotlivých fází vývoje nakupeny blízko sebe jako ve vitríně muzea. Přitom jsou tyto památníky utváření dna pramoří i svahů horských hřebenů vyvinuty tak dokonale, včetně přechodů mezi jednotlivými obdobími a včetně pozdějších přeměn, že česká soustava (Barrandien), popsaná v klasickém díle Joachima Barranda a jeho pokrač-

čovateli, se stala mezinárodním měřítkem pro klasifikaci podobných přírodních jevů kdekoli na světě. To samo o sobě nás před světem zavazuje k přísné ochraně celku i detailů této soustavy.

V různých částech naší vlasti, ba i v bezprostřední blízkosti Prahy jsou zachovány starší geologické památky než v Prokopském údolí. Avšak právě období siluru a devonu, které v tomto údolí zanechalo nejvíce památek, je mimořádně důležité z hlediska vývoje života: bohatý růst forem života v tehdejších teplých mořích, která pokrývala toto území déle než 90 miliónů let, vyvrcholil mohutným nástupem života na zemskou souš, do té doby téměř biblicky pustou a prázdnou. Jsme šťastni, že svědectví tohoto převratu je zachováno na území, o kterém tu jednáme (v Hlubočepích). V oblasti Prokopského údolí nám příroda připravila nejen bohaté sbírky zkamenělin z oněch pramoří, ale i zbytky pravěkých suchozemských rostlin.

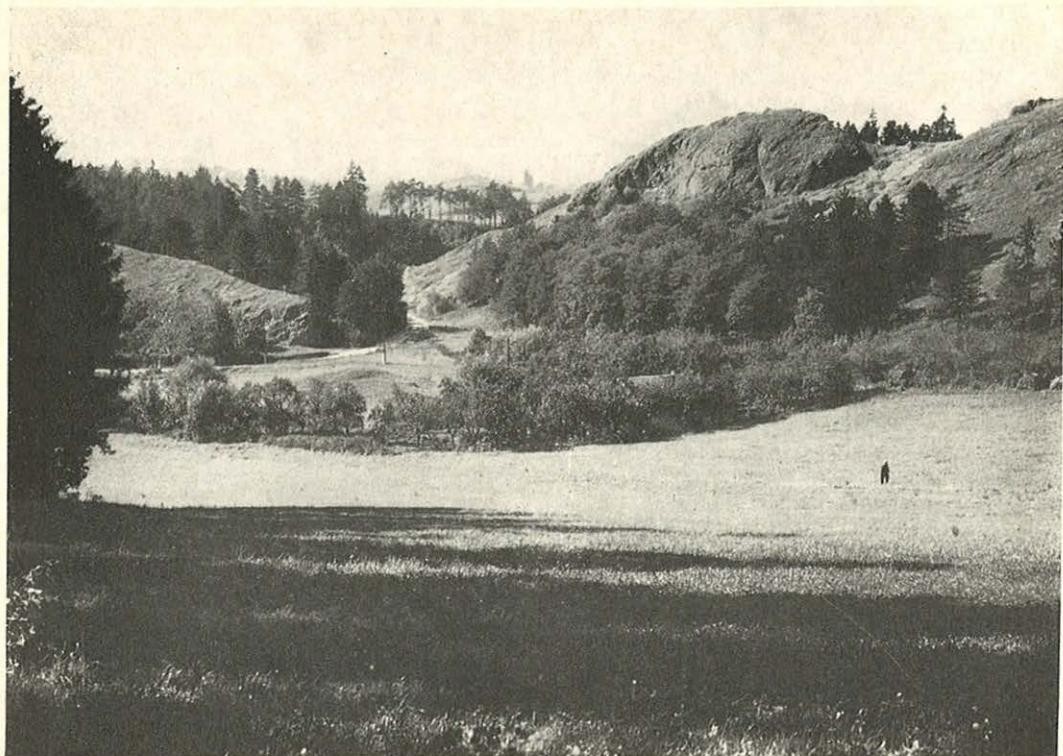
Přechod z devonu do období mladších prvohor zanechal tu stopy v troskách pohoří, které bylo tehdy navršeno na místě bývalého moře. Tato doba však zároveň přetrhává souvislý řetěz památek vývoje zemského povrchu v této oblasti. Scházejí nám tu stopy několika dalších období. Teprve doba křídová (mladší druhohory) a s ní obnovená činnost moře v této oblasti zanechala tu skromné stopy (Slivenec, Holyně, vzdálenější Vidoule). Zato jsou tu rozsáhlé plochy třetihorních plání, formovaných říčními toky, které od konce třetihor počaly do těchto jednotvárných rovin vyhlubovat poměrně úzká a hluboká údolí, jak je známe dnes. Dnešní tvář naší krajiny je tedy velmi mladá (necelý milión let). Tuto „práci“ tekoucí vody můžeme v Prokopském údolí pozorovat v různých formách a fázích vývoje jako na školním modelu.

Přírodní památky a ovšem i život v této krajině lákaly odedávna umělce k výtvarnému vyjádření. Uvedme tu aspoň Jana Balzera (vnitřek Prokopské jeskyně), Quido Mánesa (Prokopská pouť), Vincence Morstadta (pod Prokopským kostelíkem), Adolfa Kosárka (u Holyně, Prokopská skála), Eduarda Herolda (celkový pohled na hlubočepskou část Prokopského údolí) — oba posléze jmenovaní vytvořili svoje díla z podnětu geologa Jana Krejčího — dále ze současných Vincence Beneše (Hlubočepy), Josefa Sudka (krajina u Hlubočep) a Karla Plicku (lomy na Vysoké, skalní jezírko, Prokopská skála).

Rozvětvené údolí se skalnatými, příkrými srázy, místy bahnité, odedávna člověka lákalo i odpuzovalo. V nejstarších dobách jeskyně a později přírodně opevněné skalní ostrohy poskytovaly bezpečná útočiště. Naproti tomu otevřené osady vznikaly na prameništích nad okrajem údolí, uprostřed úrodné půdy okolních planin. Do nitra údolí vnikalo lidské osídlení jen vzácně. I staré cesty se údolí spíše vyhýbaly. Je pozoruhodné, že dodnes, kromě železnice, nevznikla průběžná komunikace hlavním tahem údolí od Klukovic k Řeporyjům.

Nemáme doklady o vzniku jednotlivých osad v okolí Prokopského údolí; ale okolo poloviny 13. stol. je dnešní síť těchto osad již hotova. První písemné zprávy začínají rokem 1088. Zakládací listina kapituly vyšehradské obsahuje i některá jména osad z této oblasti. K nejstarším z nich patří Butovice, které již v té době asi měly i zděný kostelík sv. Vavřínce. Snad další výzkumy ukáží, zda tato osada vznikla v souvislosti se zrušením sousedního výšinného hradiště, nebo je-li starší, nebo pozdější.

Z planin kolem osad rychle mizely lesy, pokud tu zbyly z doby neolitické. Je o nich

Hřeben Hemráků (Kační) mezi Butovicemi a Novou Vsí (snímek J. Vojtěch)

málo zpráv. Spor mezi městy pražskými o společnou správu, řešený Jiřím Poděbradským r. 1450, týká se patrně Dalejského háje, jehož jméno znal i kronikář Václav Hájek z Libočan. Zachovalo se i jméno lesa Habrová na severním svahu barrandovského návrší; připomíná původní porost zastíněných svahů v této krajině. Mapy stabilního katastru z r. 1840 nám ukazují krajinu téměř bezlesou. Teprve zvýšená státní péče o lesy a ukládání rekultivační povinnosti při uzavírání lomů v 19. a 20. století zvýšily plochy porostů dřevin, i když často nevhodných.

Důležitá cesta vedla touto krajinou z Prahy na Karlštejn. Procházela od Újezdské brány přes Košíře ke kostelíku v Butovicích. Domnívám se, že další její stopy jsou na Velké Ohradě u čp. 26 a dále v uličním označení v Řeporyjích („Stará cesta“, přefatá stavbou železnice r. 1872).

Na Dalejském potoce se postupně rozběhly mlýny, celkem šest: Trunečkův mlýn pod Řeporyjemi, Nový mlýn u Holyně, klukovický (Horův) mlýn, Dalejský mlýn pod Prokopským kostelíkem, hlubočepský mlýn (čp. 1) a Červený mlýn u Zlíchova, po kterém zbylo jen místní označení sadu pod Perkutovem. Vznikaly samoty a usedlosti (Opatřilka naproti Holyni, Nová Ves, Habrová, Švagerka u Zlíchova, Slovanka v Hlubočepích

aj.). Obraz krajiny zpestřily řady topolů vysazené u některých mlýnů, vrby podél vodních toků a aleje hrušek na rozmezí mezi obdělávanou planinou a údolními svahy. U nové vsi vznikla rasovna a klišárna. Od 14. stol. se rozšířily vinice.

Průmyslovou činnost představovaly v údolí především lomy a vápenice. Zvláště Hlubočepy poskytovaly vysoce kvalitní vápence na „pražské vápno“. Býval tam i pivovar. Po zřízení železnice v sedmdesátých letech minulého století vznikly i větší závody na výrobu stavebních hmot a chemická továrna, vesměs v Hlubočepích a na Zlíchově.

Svou polohou, útvarem půdy i klimatem je Prokopské údolí těsně spjato s Pražskou kotlinou, zejména s levým břehem Vltavy. V historické době lze sledovat intenzivní vliv hospodářského rozvoje i politických dějin Prahy na situaci v této oblasti. To se jevilo i v držení jednotlivých osad, dvorů a vinic. Při sociálních a politických převratech sem zasáhly konfiskační vlny (za husitského hnutí, za Ferdinanda I., po Bílé Hoře i v době Josefa II.).

Hrubá inventarizace dosud existujících stavebních a sídlištních památek v oblasti Prokopského údolí podává tento obraz:

Nejvýznamnější archeologickou památkou oblasti je butovické hradiště. Leží na temeni vysokého skalního ostrohu, který sám je i prvořadým objektem geologickým, mezi Butovicemi a Klukovicemi a má rozsah asi 9 ha. Bylo osídleno asi před 4000 lety zemědělským lidem řivnáčské kultury. Na východní straně bylo hradiště chráněno valy. Zachovaly se i skrovné zbytky strážních stanovišť na obou koncích hlavního údolí na tzv. Kloboučku na Zlíchově u výstupní barrandovské silnice a na skále nad Řeporyjemi. Znovu bylo butovické hradiště osídleno v 8. a 9. stol. našeho letopočtu, tentokrát slovanským obyvatelstvem. Po vzniku silného správního centra na Pražském hradě bylo butovické hradiště definitivně opuštěno stejně jako jiná hradiště v okolí Prahy.

Butovické hradiště objevil v sedmdesátých letech minulého století archeolog Břetislav Jelínek. Od té doby byl podniknut archeologický výzkum tohoto nejzachovalejšího hradiště v pražském okolí několikrát, vždy však jen v omezeném rozsahu. Zbývá tu tedy ještě objasnit mnoho otázek, mezi nimi i tu, zda v slovanské době sloužilo pouze za útočiště v dobách nebezpečí, nebo zda tu bylo nějaké středisko správní moci. K butovickému hradišti se snad vztahuje i nález kosterního hrobu v protilehlé Nové Vsi (1961).

Na údolních nivách mezi tímto hradištěm a Klukovicemi je dosti rozsáhlé naleziště halštatské kultury, které rovněž čeká na podrobnější výzkum. Stopy této kultury byly zjištěny i v Nové Vsi.

Na bájeslovném Děvině nad Zlíchovem jsou jen chatrné stopy pravěkého sídliště. Avšak v jihozápadním cípu této hory vznikl před r. 1338 gotický hrádek s předhradím. V terénu lze dodnes rozeznat půdorys hrádku tak, jak jej popsal August Sedláček.

Církevní stavby v okolí Prokopského údolí mají vesměs románskou minulost. Nejstarší z nich je kostelík sv. Vavřince v Butovicích (poslední čtvrtina 11. stol.). Řeporyjský kostel sv. Petra a Pavla se zachovanou románskou zvonící je asi z poloviny 12. stol. Na Zlíchově se poprvé připomíná románská kaple sv. Štěpána r. 1257 (dnes je na skále nad řekou barokní kostel sv. Filipa a Jakuba).

V různých dobách vznikaly a zanikaly v okolních osadách tvrze a dvory. Tvrz bývala na místě schwarzenberského zámku a dvora v Jinonicích. Zprávy o tvrzi v Butovicích

Pohled do Prokopského údolí (snímek J. Vojtěch)

jsou velmi nedostatečné; snad bývala na oválném prostoru mezi místním rybníkem a skalnatým návrším, na kterém stojí kostel. V Hlubočepích bývala tvrz v sousedství hansfalkovského dvora (čp. 4), který jediný z okolních dvorů je památkově chráněn. Ale pozoruhodné jsou i jiné hospodářské a selské stavby, např. čp. 302 v Klukovicích, čp. 1 v Holyni, čp. 26 ve Velké Ohradě. Horův mlýn v Klukovicích je ze 16. stol. a jeho dnešní podoba se datuje z počátku 17. stol.

Ze staveb sedmnáctého století vzpomeňme přestavby hlubočepského mlýna (čp. 1) na letohrádek Pavla Michny z Vacínova. Připomíná ji však jen kámen nad bývalým vchodem s letopočtem 1623, erbem a iniciálami.

Pozoruhodnou barokní světskou stavbou je letohrádek Slovanka (čp. 16, 17 a 19 v Hlubočepích) s rozsáhlým, uměle vybudovaným, dnes však zpustlým parkem. Historie tohoto letohrádku je spjata zvláště se jmény rodů Des Fours-Walderode a Herget. Rodina Hergetů, techniků a podnikatelů výroby stavebních hmot, se připomíná i v historii hlavního města: na plánu F. L. Hergeta z l. 1790—1792 bylo poprvé vyznačeno číslování pražských domů z r. 1770.

Nejnámější církevní stavba této oblasti z 18. stol., kostelík sv. Prokopa, musela být stržena, když hrozilo sesutí Prokopské skály.

V klasicistním slohu je kromě zámku v Jinonicích též skupina budov poblíž Jinonického rybníka. Z konce klasicistního období, tedy asi z poloviny 19. stol., pochází rozsáhlá budova čp. 2 v Hlubočepích (býv. Raudnitzův dům). K ní dříve příslušel parčík, upravovaný též Fr. Thomayerem.

Mezi technické památky tu počítáme oba vysoké viadukty býv. Buštěhradské dráhy z r. 1872, které dobře zapadly do rázu krajiny.

Kapitolu o historických památkách bych uzavřel několika místopisnými poznámkami:

Jméno Prokopské údolí se vyskytuje až v 18. století. Vzniklo patrně v souvislosti s pověstmi o pobytu sv. Prokopa v jeskyni, nad kterou byl r. 1711 vystavěn kostelík. Pověsti se šířily hlavně v době výstavby kostelíka.

Tento poutní kostelík byl vystavěn nad místem, které odedávna slulo V Dalejích. Původ tohoto názvu není jasný. Znal jej však i Václav Hájek z Libočan, který r. 1541 mluví o Dalejském háji.

Prastaré jméno hory Děvín, později nahrazené názvem Dívčí hrad, je doloženo v listině knížete Soběslava z r. 1130; obdobně i r. 1211. Naproti tomu název Ctirad, přikládáný severnímu vrcholu Dívčích hradů, nalezl jsem teprve v publikaci prof. Jana Krejčího „Horopisné obrazy okolí pražského“ z r. 1857.

Starobylý je patrně místní název Žvahov, který označuje návrší, přes které vedla stará cesta ze Zlíchova do Hlubočep.

Nenašel jsem žádný doklad ani vysvětlení pro název Srnobj, kterým označuje Schaller v *Topographie des Königreichs Böhmen* blíže neurčenou horu (snad Hradiště) u Klukovic.

Skalnatý hřeben mezi Butovicemi a Novou Vsí nese název Kační již na mapách z r. 1840.

V předchozích řádcích byly jen povšechně a neúplně popsány přírodovědecké a historické památky této oblasti, které ukázala objevitelská činnost vědeckých pracovníků za posledních 130 let. Poloha Prokopského údolí na území hlavního města, střediska vysokých škol a vědeckých institucí, podtrhuje význam zejména přírodovědeckých památek (v cizích zemích se musí často vážit daleké cesty z center vědecké práce za podobnými přírodními fenomény).

Na druhé straně však blízkost a stále větší tlak rostoucí Prahy proměnily tuto krajinu v nevzhlednou periferii města. V posledních letech se situace přiostrčila, neboť celá pláň ležící na sever od hlavního tahu údolí od Dívčích hradů až po Řeporyje se v několika letech promění ve staveniště Jihozápadního města a ještě dříve začne výstavba sídliště Barrandov podél jižní hranice areálu Prokopského údolí. Bude tedy celý tento přírodní komplex vklíněn do souvislé a hustě zalidněné městské zástavby. Rozhodnutí o jeho osudu se stalo nevyhnutelným. Zároveň vznikla otázka, zdali je vůbec reálná naděje na velkoryseji pojatou záchrannou akci.

K realizaci záchrany a k zabezpečení trvalého využití kulturních památek Prokopského údolí byla vypracována celá soustava zásahů a opatření, jejichž cílem je vytvořit podmínky pro obnovu přírodního stavu krajiny a pro nerušený přirozený vývoj jejích

přírodních památek. Na území hlavního města má tak vzniknout přírodní komplex, věrohodně zobrazující přirozený život typické krajiny Barrandienu, bez prolínání lidských sídlišť do jejího nitra.

Mimořádná situace plynoucí z této skutečnosti a z těsné souvislosti Prokopského údolí s městem vedla k tomu, že toto území nebylo podrobeno režimu zřizované chráněné krajinné oblasti Český kras, nýbrž že je navržena samostatná, přísnější úprava jak po technické, tak i po organizační stránce. Při řešení je nezbytná stálá účast vědeckých pracovníků i výtvarníků.

Prováděná, popř. zamýšlená opatření lze shrnout do těchto bodů:

1. Společenský zájem na záchraně geologických a paleontologických lokalit vedl Čs. akademii věd již r. 1964 k vypracování návrhu na vyhlášení jejich ochrany podle zákona o státní ochraně přírody. Po doplnění aspektů biologických zpracovalo Pražské středisko státní památkové péče a ochrany přírody podklady pro zřízení státní rezervace Prokopské údolí. Zahrnuje rozsáhlý prostor od Novoveské rokle přes Dalejský háj a prokopské skalní defilé až po Dívčí hrady nad Zlíchovem. Kromě toho byla již vyhlášena státní ochrana skal nad Perkutovem na Zlíchově, zvaných obvykle Švagerka podle blízké usedlosti. Tím se vyřeší otázka ochrany podle zákona č. 40/56 Sb. asi u 20 objektů z těch, které navrhla Čs. akademie věd. U dalších 6 objektů navržených Čs. akademií věd zbývá ještě vyřešit režim ochrany.

2. Archeologicky a historicky významné objekty tohoto areálu budou plně respektovány, stavební památky budou využity po rekonstrukci podle konkrétních podmínek a bude obnoveno i jejich typické okolí (sady a náhony u mlýnů apod.).

3. Poněvadž sebepřísnější způsob zákonné ochrany tohoto území nemůže vyčerpat všechny možnosti povznesení a využití tak významného kulturního statku, doporučily r. 1964 společným podáním Čs. akademie věd, přírodovědecká fakulta Karlovy university, České vysoké učení technické, Národní muzeum a další instituce, aby z celé oblasti Prokopského údolí, včetně areálu navržené státní přírodní rezervace, byl vytvořen přírodní park. Tomuto podnětu vychází vstřícně podrobný územní plán této oblasti, vypracovaný hlavním architektem města Prahy v r. 1969.

Podrobný územní plán upravuje území mezi Vltavou a Řeporyjemi v celkovém rozsahu přes 770 ha; z toho připadá 657 ha na přírodní park. Základní myšlenkou navržených úprav přírodního parku je snaha vystihnout přírodní stav, jaký by v tomto území nastal dlouhodobým působením přírodních zákonů, kdyby tu člověk přestal vyvíjet hospodářskotechnickou činnost a přírodě byla po dlouhá staletí ponechána volnost vývoje. To znamená uspíšit tento předpokládaný vývoj úpravami rozloženými do několika desetiletí a od počátku chránit jeho podmínky proti vlivům sousedních oblastí (např. proti zásahům do vodního režimu, proti znečišťování ovzduší). Tyto úpravy se zásadně liší od obvyklých metod rekultivace. Musí se opírat o podrobně propracované vědecké podklady, především o geobotanické mapy, které určí pro jednotlivá stanoviště příslušná rostlinná společenstva. Úkol vypracovat takové podklady nebude lehký.

Předpokládaná obnova přírodního stavu vyžaduje likvidaci všech odstranitelných prvků, které jsou tomuto přírodnímu prostředí cizí, s výjimkou staveb a zařízení historicky nebo krajinářsky cenných. Především bude oblast postupně zbavena průmyslových závodů a různých pomocných zařízení, nouzových staveb a zahrádkových kolo-

nií. Bude třeba zabezpečit nerušený koloběh spodních vod i vodnatost a kvalitu povrchových toků a vlhkost půdy žádoucí v příslušných polohách. Navenek se nová úprava nejvíce projeví postupnou a opatrnou výměnou rozsáhlých porostů nevhodných dřevin a na jejich místo nastoupí dřeviny nebo i jiné porosty určené podle geobotanických podkladů a výtvarných hledisek. Celý přírodní park se tak stane svého druhu ojedinělou vědeckou laboratoří, čemuž musí odpovídat i používané pracovní metody. Zároveň to má být i výtvarná dílna, neboť i při přísném zachování vědeckých požadavků zůstane tu mnoho prostoru pro uplatnění výtvarné umělecké práce krajináře.

Území takto upravené bude sloužit i jako rozsáhlá rekreační oblast. Je poměrně snadno dosažitelné z vnitřního města a svým rozsahem umožňuje značný rozptyl návštěvníků. Z vnitřních částí oblasti bude vyloučena průběžná doprava silničními vozidly; výhledově se počítá i se zrušením železnice do Rudné. K obnovenému přírodnímu stavu stejně jako k rekreačnímu poslání tohoto území patří i klid a ticho. Pro hlučné formy rekreace vyhrazuje podrobný územní plán prostory na okraji oblasti (zejm. Hlubočepy, Jinonice, Řeporyje), kde budou zřízena koupaliště.

V souvislosti s přírodním parkem se upravuje i osídlená část Hlubočep. Přitom plán využívá určité intimity této uzavřené, neveliké kotliny. Vytváří v ní kulturní a obchodní středisko pro nové osídlení i pro okolí. Způsobem zástavby i parkovými úpravami mají se stát Hlubočepy důstojným vstupním prostorem přírodního parku.

4. Nezbytnou podmínkou úspěšnosti popsaného záměru je jeho organizační zajištění. Je třeba vydat statut a návštěvní řád pro přírodní park. Je třeba vytvořit takovou správu tohoto území, která by byla schopna svou kvalifikací a aktivitou zabezpečit dosažení vytčených cílů.